

POGANSKA STARA ILI VELA HRVATSKA CARA KONSTANTINA PORFIROGENETA

Nada KLAJIĆ, Zagreb

Zaista ne bi imalo smisla na ovom mjestu vraćati se na prebogatu historiografiju o Bijeloj Hrvatskoj cara Konstantina Porfirogeneta. Naime morali bismo se, kad bi uzimali u obzir samo najvažniju domaću literaturu, vraćati najmanje u godinu 1880, kad je F. Rački raspravljao o Bijeloj Hrvatskoj i bijeloj Srbiji.¹

Međutim jedan od najvažnijih razloga koji nas ne samo potiče nego i primorava na ponovno rješavanje protoslavenske problematike je, prije svega, napredak najnovije historiografije koja je upravo u pitanju najstarijih sjedišta Hrvata posve skrenula s dotadašnjih putova. Tu su, prije svega, mnogobrojni radovi H. Kunstmanna, kojemu je pitanje Konstantinovih Bijelih Hrvata samo jedan od dokaza da tzv. slavenska seoba nije išla sa sjevera na jug, nego obrnuto s juga na sjever. Dakako, ta teorija ima za pitanje hrvatske pradomovine presudnu važnost.

H. Kunstmann se čuva da svoju hipotezu gradi na prešućivanju bilo kojega odlučnog izvora, osobito onih što su sadržani u djelu *De administrando imperio*, pa upravo na osnovi podataka iz toga djela pokreće pitanje: Tko su bili Bijeli Hrvati cara Konstantina Porfirogeneta?²

Prije nego što će prijeći na raspravljanje, Kunstmann pokazuje zašto nije prihvatljiva ni poljska ni češka teorija o hrvatskoj pradomovini.³ Češka je teorija to manje prihvatljiva što su je povjesničari nastojali, uz ostale izvore, učvrstiti podacima o saskim Hrvatima. Uostalom, s pravom predlaže Kunstmann, i češki i saski Hrvati isto su tako mogli doseliti iz Balkana jer nema baš nikakva dokaza da su došli iz zakarpatske pradomovine.⁴

Prelazeći zatim na tumačenje podataka u carevu djelu, Kunstmann, po mom uvjerenju, čini pogrešku kad ne uzima u obzir da ima pred sobom dva autora, od kojih jednoga

1 F. Rački, *Bijela Hrvatska i bijela Srbija*, Rad JAZU 52, 1880, str. 141-189.

2 H. Kunstmann, *Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos*, *Die Welt der Slaven* 29/1, N.F. VIII/1, 1984, str. 111-122.

3 *N. dj.*, str. 111-112.

4 *N. dj.*, str. 112.

anonimnog pisca 30. poglavlja nedovoljno iskorištava. A što je još važno, car i njegov nastavljatelj se u pitanju smještaja Bijelih Hrvata - ne slažu!

Zato je teško prihvatiti Kunstmannovu tvrdnju da se u carevim podacima o Hrvatima i Srbima redovito pojavljuju „zwei Begriffspaare“, naime nekršteni i bijeli i veliki i bijeli. Samo jednom, nastavlja Kunstmann, pojavljuje se „die Begriffskette grossgetauft - weiss“ (u 32. poglavlju), što nije točno. Car naime u 32. poglavlju tvrdi da se pokraj nekrštenih Srba (koji su s onu stranu Turske u zemlji Boiki i u susjedstvu Franačke) nalazi Velika Hrvatska, ona nekrštena koja se zove i Bijela!⁵ Prema tome, taj tobože „izuzetan slučaj“ odnosi se na Velu, nekrštenu ili Bijelu Hrvatsku.

No valja dodati i to da Kunstmann ne uzima u obzir čitav podatak iz 30. poglavlja o Bijelim Hrvatima, tako da je to još jedan od razloga zbog kojega ne možemo prihvatiti njegovu tvrdnju da su pojmovi bijeli-pokršteni i veliki u međusobnoj vezi.

Pozivajući se, nadalje, na Ludatova istraživanja o važnosti boja pri označavanju položaja različitih naroda, Kunstmann ističe da pridjevi velik i bijel često imaju lokativno značenje. Tada velik ponajviše znači stari, sa značenjem stara sjedišta nekog plemena ili naroda.

Ali bijeli znači obično stranu svijeta i to zapad.⁶

Ipak, Kunstmann misli da ima dovoljno razloga da ne prihvati tu Ludatovu kozmološki simboliku boja i tada kad je riječ o podacima u cara Konstantina. Po njegovu mišljenju, takvo označavanje ima jedino smisla ako se pretpostavi da je car zamijenio slavenski bel- i vel- zbog betacizma, to jest zbog grčke prakse da se slovo b kao i v označava s betom! Stoga, prema Kunstmannu, Rospond ima pravo kad tvrdi da su pravi oblici Velochrobati, a ne Belochrobati.⁷ Dakle, tako su se zvali stanovnici prvotne Hrvatske!

Kunstmann se zatim poziva na V. Jagića, koji je konstatirao da je rivalitet između dva oblika pridjeva velik - to jest veli i velik - doveo uglavnom do toga da se učvrstio oblik velik, ali da je također karakteristično da se u južnoslavenskim jezicima sačuvao i oblik veli (u čakavskom) kao relik. Pogotovo u toponimiji. Kunstmann zatim navodi dokaze za tezu belo = veló. Jedan od najjačih dokaza jest činjenica da slavenska kompozita s beló imaju „Kompositionssuffix -o-“. Izjednačavanje velik (vel) = stari nastalo je prema latinskoj praksi u kojoj maiores znači „stari, senat ili stariji“. Čitavim nizom daljih primjera Kunstmann opravdava svoje mišljenje da je vel = stari.⁸

I napokon, postavlja pitanje: Wo lagen die Wohnsitze des Konstantins Weisskroaten? i odgovara, nažalost, poznatim citatom iz 30. poglavlja, dakle anonimovim tekstom.

⁵ Budući da ovu raspravu pišem za „domaću publiku“, ne služim se Moravcsikovim originalnim tekstom niti Jenkinsovim prijevodom, već se služim Vizantijskim izvorima za istoriju naroda Jugoslavije II, koje je 1959. izdao B. Ferjančić (dalje citiram Viz. izvori II). Gore citirani tekst nalazi se na str. 46-47 spomenute zbirke.

⁶ N. dj., str. 113.

⁷ N. dj., str. 114. A ti Belochrobati su stanovnici „der pierwotna, macierzysta Chrobacja“!

⁸ N. dj., str. 117.

Ne razabire prema tome da se ovi podaci ne slažu s onima što ih je zapisao sam car u 31. poglavlju! Jer anonim tvrdi: Bijeli Hrvati su u susjedstvu Franačke, ali podložni su Otonu I., nekršteni i prijatelji su s Madarima!⁹ Na taj dio anonimova teksta vratit ćemo se kasnije, a sada upozoravamo tek da je anonim nešto izmiješao, jer nikako ne idu zajedno dvije njegove tvrdnje: da su Bijeli Hrvati nekršteni i da u X. stoljeću priznaju cara Otona I.!

Pojednostavnivši problematiku koja mu nije bila odveć jasna, izabire tri, kako kaže, etnonima - Bavarska, Francija i Ugarska i tvrdi da između tih naroda treba tražiti sjedišta Konstantinovih Bijelih Hrvata.¹⁰ Premda nije riječ samo o Konstantinovim podacima, ipak zaključuje, drukčije od svih autora dotad, „dass Konstantins Weisschroaten in Kärnten ansässig waren“. Kako su pojmovi Bagibareja i Turci odavno protumačeni, ostaje mu riješiti pitanje što je Frangia. Preuzima mišljenje bizantologa Ohnsorgea, koji je upozoravao na dvostruko značenje i upotrebu naziva Frangia. Kad je riječ o Velikoj Frangiji, onda car Konstantin misli na dijelove franačkog carstva preko Alpa, a ako upotrebljava oblik samo Frangia, onda je to *regnum italicum*!¹¹

Stavivši tako Hrvate u Korušku, pretpostavlja: Možda bi se carev izvještaj mogao i ovako protumačiti: dijelovi su Bijelih - Velikih - Starohrvata preselili iz svoje balkanske domovine na sjever. Možda onako kako su Daleminci isto preselili u Sasku. Ne može se isključiti da su neke hrvatske grupe pošle s Balkana u Rusiju, ali stvarna „Stammessubstanz der Kroaten, das möchte man annehmen, ist im alten dalmatisch-balkanischen Siedelgebiet verblieben“,¹² što je, kako ćemo pokazati, zaista točno!

U isto vrijeme kad i H. Kunstmann, tiskala sam svoj prilog o staroj domovini, dolasku i pokrštenju dalmatinskih Hrvata.¹³ Namjerno nisam tada govorila ni o Bijeloj Hrvatskoj ni Bijelim Hrvatima. Smatrala sam i smatram da je najprije trebalo riješiti ona pitanja za koja anonimov tekst može služiti kao pouzdana podloga, a to je dolazak Hrvata u Dalmaciju. To je ta prekrasna hrvatska priča iz 10. stoljeća, za koju je, dakako, znao i car Konstantin, ali je njezin sadržaj namjerno potpuno izmijenio.

Spomenuta hrvatska priča¹⁴ nije bila nimalo nejasna. Prije svega, na osnovi nje smijemo zaključivati da Hrvati sami nisu svoju zemlju iz koje su došli u Dalmaciju nazivali bijelom, starom ili velom Hrvatskom. Podatak o tome da su došli iz kraja koji se nalazi „s onu stranu Bavarske“ dodaje njihovoj priči samo anonim! On misli da su u Karantaniji živjeli još u 10. stoljeću Bijeli Hrvati, jer je pogrešno tumačio carev predložak kojim se služi.

Ali utoliko je značajnije da su Hrvati došli u Dalmaciju s avarskom ili uopće nomadskom tradicijom, koju su, nesumnjivo, preuzeli od Avara, dvjestogodišnjih

9 *Viz. izvori II*, str. 31.

10 H. Kunstmann, *n. dj.*, str. 18.

11 *N. dj.*, str. 119.

12 *N. dj.*, str. 120.

13 Vidi *O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, *Zgod. časopis* 38, 1984, str. 253-270.

14 *Viz. izvori II*, str. 30-33.

gospodara zemlje iz koje su došli u Dalmaciju, a dovelo ih je sedam vođa. Samo iz činjenice da su Hrvati sami u 10. stoljeću pričali kako su u svojim starim sjedištima priznavali franačku vlast, mogli smo zaključiti da su došli iz Karantanije. Vjerodostojnost ovoga dijela hrvatske priče potvrđuje i njezin nastavak, koji smo bez ikakvih problema mogli smjestiti u politički okvir Hrvata na Jadranu nakon doseljenja. Naime Hrvati očito nisu lagali kad su u 10. stoljeću pričali da su povelili rat protiv Franaka, jer su oni bili s njima „okrutni“, i da su se nakon sedmogodišnjeg ratovanja oslobodili od franačke vlasti. Hrvati doista ratuju od Domagoja do Branimira, za kojega postižu nezavisnost i samostalnost te zatraže pokrštenje iz Rima.

Odgovor na pitanje na kojem su teritoriju Hrvati iz Karantanije osnovali svoju državu daju i car i anonim. Prvi u popisu jedanaest županija,¹⁵ a drugi svojim podacima o gradovima u pokrštenoj Hrvatskoj.¹⁶

Spojimo li dakle spomenute podatke obaju pisaca, bez poteškoće ćemo moći postaviti jednadžbu pokrštena Hrvatska = županijska Hrvatska, a to je ona Hrvatska u kojoj ima vlast Borna i njegovi nasljednici. I to sve do Miroslava, sina Krešimira I, kad se prvi put u pokrštenoj Hrvatskoj počeo osjećati utjecaj poganske banske Hrvatske!

Tako smo analizom izuzetno važnih anonimovih podataka došli do ovih neobično važnih rezultata:

Karantanski Hrvati koji su došli u Dalmaciju nisu svoju zemlju iz koje su došli nikako nazivali, pa je lokalizacija te zemlje djelo cara i njegova nastavljača. Hrvati su s franačkom pomoći zauzeli županijsku Avariju između Zrmanje, Krke, Dinare, Mosora i mora, pa je upravo u tom dijelu nekadašnje avarske zemlje ili avarskog kaganata njihovo ime Hrvat postalo i sinonim za novoosnovanu državu! Iako već Borna nosi zvučne naslove „dux Dalmacie et Liburnie“, on se, unatoč franačkoj pomoći, ne uspijeva učvrstiti i izvan teritorija svoje županijske Hrvatske. Nežupanijska ili banska Hrvatska ostala je „pium desiderium“ hrvatskih vladara najmanje do prve polovice 10. stoljeća, kad se prvi put, kako spomenusmo, u ovoj županijskoj Hrvatskoj počinju osjećati tragovi utjecaja one druge Hrvatske, koja je još poganska i očito županijskim Hrvatima susjedna zemlja.

Čim smo došli do ove dragocjene spoznaje, drukčijim ćemo očima gledati i na careve podatke o Hrvatima, ali i o svim onim Sklavinijama u 10. stoljeću koje su imale županijsko uređenje.

Na drugom smo mjestu pokazali da sve Sklavinije o kojima piše car Konstantin kao o pokrštenim pokrajinama imaju županijsko uređenje. To su: polovica Paganije, Travunija, Zahumlje, Konavli itd. Kad je dakle car na početku 29. poglavlja ustvrdio da su se Hrvati i Srbi, i Zahumljani i Travunjani i Konavljani i Dukljani i Pagani u 9. stoljeću potpuno osamostalili od carstva, onda nije baš govorio čistu istinu što se

15 *Viz. Izvori II*, str. 33. Anonim ih nabroja ovim redom: Livno, Cetina, Imota, Pliva, Pesenta, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga i Tinj.

16 *Viz. Izvori II*, str. 44: Car nabroja u pokrštenoj Hrvatskoj ove naseljene gradove: Nin, Biograd, Belica, Skradin, Livno, Stolpon, Knin, Karin i Klaboka.

tiče političkog odnosa Sklavinija prema carstvu. Ali car ne griješi kad u istoj rečenici dodaje da ta ista plemena nemaju arhonte, nego starce-župane kao i ostale Sklavinije.¹⁷ Nije teško prihvatiti ni carevu slijedeću tvrdnju da su sve spomenute Sklavinije većinom bile poganske do Bazilija I. Tada su, priča dalje car, poslali poslanike caru Baziliju moleći ga da ih pokrsti, što on i učini. I valjda za nagradu postavlja im arhonte „od roda od koga su oni željeli i voljeli“!¹⁸

Može li se ta careva vijest odnositi i na Hrvate? Ima li u izvorima o županijskim Hrvatima trenutaka koji bi omogućavali zaključak da se „kristoljubivi“ Bazilije I. umiješao i u hrvatske prilike?

Da bismo odgovorili na ta pitanja, pogledajmo još jednom kakav je bio položaj hrvatskih vladara od Borne do Zdeslava.¹⁹

Kad se knez Borna prvi put pojavljuje u izvorima, Einhard upisuje u svoje anale, među ostalim, i to da je došao vojvoda Gačana Borna.²⁰ Takav naslov, koji su mu najvjerojatnije dali Franci, ostavlja mnogo prostora za razmišljanje. Nameće se naime misao da su Franci dajući Borna taj naslov, po svoj prilici vjerovali da će im Borna pomoći osvojiti jedan dio banske avarske poganske zemlje u zavelebitskim krajevima. U slučaju pak da je Borna bio već za dolaska Franaka vojvoda u Gackoj - najzapadnijoj zemlji banske avarske zemlje - Franci su, kad je prišao k njima, očito bili uvjereni da je to pravi put da dođu do ostalih banskih pokrajina. Ali na tom istom sastanku u Heristalu pojavljuje se i Ljudevit, kome je još Karlo Veliki dao naslov donjopanonskoga vojvode. Ljudevit se tuži, kao što je poznato, na prefekta furlanske marke Kadolaha i „smišlja nešto novo“, kako tvrdi Einhard.²¹ Te su novosti vrlo vjerojatno Ljudevitova želja da proširi svoju vlast također na avarsko bansko područje i zato već godine 819. protiv njega odlazi vojska, ali se vraća ne postigavši ništa. To je dalo Ljudevitu nove snage i on šalje caru Ludoviku u Ingelheim poslanike koji kao da su tražili mir, a zapravo su postavili neke uvjete, koje, ako ih car ispuni, i on će poslušati njegove zapovijedi. Kako car odbija, Ljudevit je odlučio da će ostati „in inchoata perfidia“.²² Tada zove i susjede na otpor protiv Franaka. Prvo „lažnim nagovaranjima“ nastoji privući Timočane, koji su s bugarskog teritorija prebjegli na franačko područje želeći se podložiti Francima. Međutim vojska koja je pod Kadolahom ratovala u Panoniji, vraća se u Furlaniju, gdje prefekt umire od groznice. Njegov nasljednik Baldrik odlazi u Karantaniju i sukobljava se s Ljudevitom na Dravi te natjera njegovu vojsku u bijeg. Ljudevit tada vodi svoju vojsku protiv Borne, kojega, a to je vrlo karakteristično, Einhard ne zove više

17 Viz. izvori II, str. 14 i 15.

18 N. dj., str. 16.

19 Zdeslava uzimamo kao posljednjeg vladara u nizu zato što je on uistinu, kako je dobro poznato, pod zaštitom Bazilija I. došao na prijestolje, a pripadao je rodu Trpimirovića, koji su, kako reče car Konstantin, Hrvati voljeli.

20 F. Rački, *Documenta*, str. 320.

21 *Documenta*, 320. Dolaze dakle legati „simul et Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris, qui res moliens, Cadolaum coitem et marcae Foroiliensis praefectum, crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur“.

22 *Documenta*, str. 321.

dux Guduscanorum, nego dux Dalmacie!²³ Vjerujemo da promjena naslova odražava i Bornin novi položaj. Kako nije više siguran u Gačane, odlazi u Dalmaciju, a Gačani se pridružuju, očito potajno, Ljudevitu. Tako i zato dogodilo se da u borbi na Kupu Gačani stvarno već u prvom sukobu napuštaju Bornu, ili su, možda točnije, već uoči borbe uz Ljudevita, tako da je Borna jedva izvukao živu glavu. Zaštitili su ga njegovi „pretorijanci“. Zanimljiva je i Einhardova vijest da je u ovom prvom sukobu poginuo Ljudevitov tast Dragamuž, koji se pridružio Borni.²⁴ Borna, prema izvornim podacima, kasnije ponovno pokorava Gačane, ali malo je vjerojatno da su dugo ostali pod njegovom vlašću. Naime sukob na Kupu i Bornin bijeg zbiva se ljeti godine 819, a već zimi iste godine Ljudevit provaljuje u Dalmaciju, u Borninu zemlju, ali se Borna povlači, zatvorivši „sve svoje u kaštele“ (omnia sua in castellis inclusit). Dakako, ne osjeća se dorastao Ljudevitu. Samo je s malom odabranom četom pošao pljačkati Ljudevitovu zemlju.²⁵ Kasnije se Borna hvali pred carem velikim uspjesima.²⁶

Iz ovih podataka nije teško stvoriti zaključak da se vodi ogorčena borba između jednoga i drugoga vladara za avarsku pogansku bansku zemlju i da se vrlo vjerojatno Borna, zbog Ljudevitovih uspjeha, morao povući natrag u županijsku Hrvatsku. Time je njegova borba za prekovelebitsku Hrvatsku završena. Kako se vodi borba uglavnom oko Gacke (koju su Franci već imali u rukama), oni nisu mogli dopustiti Ljudevitov dalji otpor. U proljeće godine 820. šalju se protiv Ljudevita tri velike vojske da kazne njegovu „smjelost“.²⁷ No tek je treća vojska, kako je poznato, imala sreću, premda je na tri mjesta zaustavljena. Polazi joj za rukom prijeći Dravu i doći onamo kamo je bila upućena. Toj se vojsci Ljudevit više ne može oprijeti. Zatvara se također u neki kaštel koji je dao izgraditi na strmom brdu i - šuti! Niti je najavljavao rat, kako kaže kroničar, niti je tražio mir.²⁸

U tom se trenutku pojavljuju na povijesnoj pozornici karantanski Hrvati! Kroničar naime priča što se dogodilo pošto su se sve tri franačke vojske vratile. Najprije su se Carniolenses, koji stanuju uz Savu i gotovo su susjedi Furlanaca, predali Baldriku. Ali kroničar nastavlja: „Idem et pars Carantanorum, quae ad Liudewiti partes a nobis defecerat, facere curavit.“²⁹

Međutim, u Vita Hludovici ta ista vijest još je jasnije izrečena: „Quibus reversis domum, Carniolenses et quidam Carantanorum, qui ad Liudewitum se contulerant, Baldrico nostro duci manus dederunt.“³⁰ Doslovce prevedeno znači, „dali su Baldriku ruku“, što ne znači drugo nego da su ponovno priznali franačku vlast!

23 *Documenta*, str. 322.

24 *Documenta*, str. 322.

25 *Documenta*, str. 322-323.

26 Priča da ga je primorao da izide „iz njegova kraja“ (očito iz Gacke) i da mu je pritom poubijao 3.000 vojnika i zarobio više od 300 konja uz ostali plijen.

27 *Documenta*, str. 324.

28 *N. mj.*

29 *Documenta*, str. 325.

30 *Documenta*, str. 324.

Dakle, valja upamtiti da „pars Carantanorum“ prelazi na franačku stranu godine 820, to jest prije nego što je Ljudevit svladan, a nekoliko mjeseci prije Bornine smrti.

Tako eto prvi put u povijesti karantanskih Hrvata - a o njima je, izvan svake sumnje, ovdje riječ - doznajemo da su se vratili pod franačku vlast. Zar bi dakle bilo neobično da su se priključili onoj franačkoj vojsci koja se u listopadu godine 821. već vratila iz Panonije ili onoj koja je iduće, 822. iz Italije pošla na Ljudevita?

Ta da su ti Karantanci bili upravo Hrvati, potvrđuje hrvatska priča o kojoj smo već govorili. A da su karantanski Hrvati imali dovoljno razloga da se vrate pod Franke, pokazuje svršetak Ljudevitova neuspjela ustanka.

Stoga nam se ne čini nimalo neopravdanom pretpostavka da je **dio Karantanaca, dakle Hrvati, godine 820. iskoristio po sebe povoljnu situaciju i s franačkom se vojskom uputio u županijsku Hrvatsku, gdje je na kraju i ostao.**

Međutim Einhard opisuje što se dalje događa s Ljudevitom i Bornom.

Godine 821. ponavlja se ista slika. Još u veljači je zaključeno da će tri vojske poći ljeti u pljačku Ljudevitove zemlje.³¹ A te iste godine, nastavlja kroničar, umire i Borna.

Opis načina na koji je izabran Bornin nasljednik podsjeća na zbivanje kod Slovenaca za Boruta i njegova sina Kagana, koji je primio u Bavarskoj pokrštenje i vratio se natrag u svoju zemlju zato što su ga „njegovi“ tražili da dođe na vojvodsku stolicu.³² Einhard piše: „Interea Borna, dux Dalmatiae, atque Liburniae, defunctus est, **et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius, nomine Ladasclavus, successor ei constitutus est.**“ Prema tome, Bornina nasljednika ne postavlja car, nego ga najprije, kao i u Slovenaca, izabire „narod“, a tek onda car Ludovik daje svoj pristanak da on bude vladar. Za mene nema nikakve sumnje da je pravo „naroda“ na izbor vojvode u Slovenaca i Hrvata - avarska baština koju je i car Ludovik morao priznati. A Ladislav je, isto kao i Borut i njegov sin, postavljen za vojvodu! Oni su dakle **duces**, i upravo ta titula ostaje sve do Zvonimirove krunidbe, kad on prvi donosi sa sjevera novi naslov **kralj**, što mu na kraju i papa Grgur VII. potvrđuje. On je prvi okrunjeni (ne ovjenčani!) hrvatski vladar.

Međutim vratimo se u posljednje doba Bornina vladanja. On je, nema sumnje, izgubio Gacku, koju mu je oteo Ljudevit. No kako se Ljudevit povezao s gradeškim patrijarhom Fortunatom, jasno je da se približio moru.³³ Kada je ta veza Fortunat-Ljudevit otkrita, patrijarh bježi u Zadar, a zatim i u Carigrad.

Kad je 822, kako spomenusmo, pošla iz Italije velika vojska, Ljudevit je više ne čeka. Napušta Sisak, sklanja se kod Soraba, „que natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur“. No Ljudevit se ne ustručava ubiti onoga vojvodu koji ga je primio i zavladata njegovom zemljom (et uno ex ducibus eorum a quo receptus est per dolum interfecto,

31 *Documenta*, str. 325.

32 M. Kos, *Conversio Bagaoriorum et Carantanarum*.

33 *Documenta*, str. 325. Patrijarh Fortunat šalje Ljudevitu obrtnike „ad castella sua munienda“.

civitate eius in suam redegit ditionem).³⁴ Ipak šalje i caru poslanike i obećaje da će doći do cara.

No kad je u kasnu jesen 823. car boravio u Compiègneu,³⁵ javljeno mu je kako je završio Ljudevit. Očito videći da više nije siguran za svoj život kod Soraba, napušta ih, odlazi u Dalmaciju k Borninu ujaku Ljudemuhlu, ali ga ovaj na prijevaru ubija.

Nema nikakve sumnje da je nestankom Ljudevita i avarska banska zemlja odahnula, jer se riješila odjednom svih osvajača. Franci su prema njoj bili nemoćni, tako da im nije uspjelo poslati u tu njima nepristupačnu zemlju ni prve misionare, te stanovnici njezini ostaju pogani najmanje do sredine 10. stoljeća. Zato i car Konstantin u svoje vrijeme, oko 959, razlikuje dva hrvatska područja: županijsko (s pokrštenim stanovnicima) i bansko, koje je još uvijek pogansko!

II.

Tako nam izvorni podaci iz 9. stoljeća dozvoljavaju pretpostavku o postojanju triju političkih cjelina, koje se međusobno dodiruju, a sve tri se, što je jako važno, nalaze oko tisućljetnog unskog puta koji je povezivao Panoniju s Jadranom. To su: pokrštena županijska Hrvatska, koja ima samostalnog arhonta; druga je banska avarska poganska Hrvatska, kojoj je na čelu dakako avarski ban, a treća su Sorabi (oko izvorišta rijeke Une), također pogani, koji imaju svoje vojvode (duces).

Možemo li dakle ove rezultate dovesti u sklad s carevim podacima koje daje u 29. i 31. poglavlju svoga djela.

Budući da je carevo 31. poglavlje³⁶ napisano prije nego što je anonim stigao u njemu učiniti neke „korekture“, valja careve vijesti posve nezavisno promatrati.

a. Prva rečenica u spomenutom carevu poglavlju od presudne je važnosti za naše zaključivanje. Ona glasi: „Hrvati koji sada stanuju naseljeni u krajevima Dalmacije, vode podrijetlo od nekrštenih Hrvata nazvanih i Bijeli, koji stanuju s onu stranu Turske a u blizini Franačke i graniče sa Slavenima, nepokrštenim Srbima.“³⁷

Dakle, sve se odlično slaže!

Turci (Mađari) – Pečenezi

poganski Stari Hrvati – poganski Stari Srbi

pokršteni Hrvati

Franačka
(regnum Italie)

³⁴ *Documenta*, str. 327.

³⁵ *Documenta*, str. 328.

³⁶ *Viz. izvori II*, str. 37-46.

³⁷ *N. dj.*, str. 37.

b. Na kraju će car zapisati i osnovne podatke o toj **Staroj ili Veloj Hrvatskoj**, koja je još poganska. „Velika Hrvatska, koja je nazvana i Bijela, nekrštena je do danas, kao i susjedni joj Srbi. Konjice i pješadije imaju manje nego krštena Hrvatska, jer ih stalno pljačkaju **Franci, Turci (Mađari) i Pečenezi**. Nemaju ni sagene ni kondure jer su daleko od mora; od njih tamo do mora putuje se 30 dana. More do koga se dolazi za 30 dana nazvano je tamno.”³⁸

Svaku ovu carevu tvrdnju možemo staviti u povijesni okvir 9. ili 10. stoljeća. Stara je Hrvatska zaista poganska, kao i susjedni Sorabi. Pljačkaju je i **Franci i Mađari**, što je također točno. Napokon i njezin smještaj u unutrašnjosti, daleko od mora, također je točan.

Tako na kraju smijemo zaključiti da svi carevi podaci o **Staroj Hrvatskoj ili prastaraj avarskoj banskoj pokrajini** odgovaraju istinitom razvitku i odnose se na razdoblje prve polovice 9. stoljeća, kad su Franci zamijenili avarsku vlast nad ostalim dijelovima kaganata, a formalno i u toj zabačenoj banskoj pokrajini.

Od presudne je važnosti careva tvrdnja da i dalmatinski Hrvati, dakle oni pokršteni, „vuku podrijetlo iz Vele ili Stare Hrvatske”. Naime takva tvrdnja isključuje mogućnost da su se dalmatinski Hrvati spustili iz zavelebitske visoravni do mora! I hrvatska priča stavlja te Hrvate u Karantaniju, pa ostaje na kraju samo jedan logičan zaključak: karantanski su Hrvati pošli iz svoje Stare Hrvatske najprije u Karantaniju da bi se, pomirivši se s Francima odnosno s Baldrikom, ponovno uputili prema svojoj staroj domovini, ali im sreća nije bila sklona jer im je ona sada, kad su nosili franački mač i franački križ, brzo zatvorila svoje granice.

c. Treća odlučna, iako posredna, careva vijest o Staroj ili Veloj Hrvatskoj nalazi se na početku 32. poglavlja,³⁹ koje je, kako je općepoznato, car posvetio Srbima. Kao i kod drugih Sklavinija, car zapisuje odakle pokršteni Srbi „vode podrijetlo”. „Trebalo znati da Srbi vode podrijetlo od nepokrštenih Srba, nazvanih i Bijeli, koji su naseljeni s onu stranu Turske, u kraju koji se kod njih zove Bojki; njima je u susjedstvu Franačka, isto kao i Vela Hrvatska, ona nepokrštena, koja se naziva i Bijela. Tamo su dakle ovi Srbi od davnine naseljeni.

Za razliku od nebrojenih uzaludnih pokušaja sad već više od stoljetne (samo domaće) historiografije da se nađe ta poganska Vela Srbija, naš prijedlog za rješenje ovoga nimalo teškog pitanja zadovoljava - što je neobično važno - u potpunosti sve careve podatke koje smo gore naveli.

Turska (Mađarska)

poganska Stara Hrvatska – poganska Stara Srbija

Franačka
(regnum italicum)

³⁸ N. dj., str. 46.

³⁹ N. dj., str. 46-47.

Kako car ništa više ne zna reći o toj poganskoj Srbiji, donosi u nastavku teksta podatke o pokrštenoj Srbiji i o njezinim gradovima.

Nema nikakve sumnje da iz careva teksta o Srbima treba izbaciti priču o ulozi cara Heraklija među pokrštenim Srbima, kao što smo to učinili i u poglavlju o Hrvatima.

Treba dakle među poganskim Srbima na Uni potražiti vrijeme kad su smatrali da ne mogu više ostati na svojim starim sjedištima, već je „polovica naroda“ napustila sa svojim vojvodom svoju zemlju Bojki!

Već smo u povijesti i poganskih i pokrštenih Hrvata mogli razabrati da je velika prelomnica za sve ove krajeve bila franačko rušenje avarskoga kaganata! Tada se prvi put u ranom srednjem vijeku žestoko sukobio Istok sa Zapadom, istočni car sa zapadnim, i izbrisan je avarski kaganat koji su stari i novi car bez ustručavanja podijelili. I previše razloga za dotadašnje avarske podanike da se zamisle nad svojom budućnošću. Jedni su smatrali pametnijim da se pridruže osvajaču sa zapada, iako on nosi krvavi mač i neizbježno raspelo, a drugi su radije pobjegli i bježali što dalje od njega. „Zloduh“ koji je zbog sebe miješao tu čeljad između dvaju carstava, Ljudevit Posavski, nije, vidjeli smo, ostavio na miru ni unske Srbe. Naprijed smo već pokazali kako je gostoprimstvo naplatio ubojstvom i otimanjem jedne od država (civitas) srpskih vojvoda na Uni.

Zato se pitamo: Nije li upravo tada sazrela među poganskim Srbima oko Une misao da se maknu iz toga ratničkog kotla? Car Konstantin tvrdi da je jedan od dvojice vladarske braće pokupio polovicu naroda i s njom pošao na bizantski teritorij, gdje ga je vladar objeručke primio i dao mu da se naseli u Raškoj! Na takvo presudno cijepanje natjerao je u krajnjoj liniji unske Srbe Ljudevit Posavski, koji je vrlo vjerojatno ubio brata ovoga vojvode, koji, da se spasi, bježi od nametljivog osvajača.

Uostalom, spomenuti srpski vladar nije u novonastalim političkim prilikama za Ljudevitova ustanka mogao naći drugo rješenje za dalji opstanak nego da napusti franački ili točnije ustanički Ljudevitov teritorij i pođe na bizantsko područje. Točnije, on je prebjegao na onaj dio avarskoga kaganata koji je nakon diobe avarskoga carstva između istočnoga i zapadnoga cara pripao prvome. Da je županska avarska Raška bila jedan od najjačih avarskih središta, pokazuju i kasniji podaci iz Ljetopisa popa Dukljanina, koji tvrdi da su u njoj vladali ne samo župani nego i banovi! Tako poganski Srbi dolaze s Une do bizantskog cara u pravi trenutak. Postavivši srpskog vojvodu za arhonta nad avarskom aristokracijom, koja je bila dotad na vlasti najmanje dvije stotine godina, car se mogao nadati da će znatno lakše svladavati ostatke Avara koji su dotad gospodarili Raškom. I nije se prevario.

Vratimo se još jednom problemu poganskih Srba na Uni. Ističem Srba na Uni zato što sam na drugom mjestu dokazala da je riječ o Srbima oko izvorišta rijeke Une, a vjerojatno i Glamoča, čiju prošlost možemo bez ikakve poteškoće pratiti od 822. do 1538. godine. Riječ je dakle o onom dijelu Srba - rekao bi car Konstantin o onoj polovici naroda - koji su ostali u staroj domovini, u Staroj poganskoj Srbiji, bez sumnje zato što su tada kad je ona druga polovica prelazila na bizantski teritorij bili pod vlašću Ljudevita Posavskog i on im, naravno, nije dopustio da se isele! Zato i jesu, kako kaže car, ti Srbi bili susjedi Stare ili Vele Hrvatske. Ali i ovi su Srbi, prema svjedočanstvu carevu, zvali svoju domovinu stara ili vela ili točnije zvali su je - Bojki!

Na tumačenje toga čudnog naziva Bojki potrošeno je i previše tinte, a da ipak nitko dosad nije bio sposoban dati zadovoljavajući odgovor gdje se ta zemlja nalazi. Ta zagonetna riječ pravilno očitana davala je u isto vrijeme i odgovor na pitanje gdje je pradomovina Srba! Ipak se većina autora po liniji najmanjega otpora odlučila identificirati zemlju Bojki s Češkom (Bojohenum), premda su protiv takva rješenja govorili ne samo jezični razlozi nego još više činjenica da u Češkoj nije bilo Srba!

Međutim kad je B. Ferjančić 1959.⁴⁰ nabrajao sve moguće prijedloge za rješenje te zagonetne zemlje, onda se, među ostalima, pozvao i na mišljenje B. Arnima, koji je još 1932. smatrao da „βοίχυ znači veliki (μεγαλη) i da dolazi od turskog böyük ili büyük“! Upravo to tumačenje odgovara i carevu nazivu bel ili vel - stari, kako je to Kunstmann razlagao i u pitanju Hrvata.

Ako je ta Arnimova pretpostavka točna, to jest ako su Sorabi svoju staru domovinu zvali turskim nazivom, onda smijemo, vjerujem, političku organizaciju srpske zemlje prebaciti u avarsko doba kad su i nad Starom Hrvatskom i nad Starom Srbijom vladali Avari!

Smijemo li poći i dalje?

Smijemo li upotrijebiti izvještaj Teofilakta Simokate o kaganovu pohodu na Dalmaciju godine 597.?

F. Šišić⁴¹ je taj prodor opisao kao vojnu do grada „Vonke“ te je ustvrdio da je kagan podsjedao taj „grad s opsadnim spravama i razorio četrdeset stražarnica“. Ali on uopće nije znao gdje bi stavio takav veliki grad, te predlaže da ga se traži „uz veliku cestu između Sirmija i Salone, negdje u današnjoj Bosni“,⁴² što valja priznati nije baš lako naći!

Međutim F. Barišić i M. Marković prevode spomenutu Simokatinu rečenicu sasvim drukčije.⁴³

Naime kagan je 597. prekinuo mir s Bizantom i već deset dana nakon toga prekida kreće, skupivši vojsku, na „Jonski zaljev“ (Jadran). Zatim slijedi rečenica: „U tom području nalazi se zemlja Dalmacija. Učinivši potreban broj konačišta, barbarin stiže u takozvane Vonke i, osvojivši grad pomoću ratnih sprava, poruši četrdeset tvrđava.“ No Prisk šalje za Bajanom Guduina i ovome uspijeva oduzeti Avarima sav plijen. To je, kako Simokata tvrdi, toliko smelo kagana da je „osamnaest i više mjeseci“ vladao mir između Bizanta i Avara.

Simokatu nije, kako se može razabrati, odveć zanimao taj kaganov pohod, iako nije, naravno, mala stvar da mu je pošlo za rukom osvojiti na unskom putu kojim se, izvan svake sumnje, ide u Dalmaciju ništa manje nego četrdeset tvrđava! Uostalom, iz drugih

40 *N. dj.*, str. 46, bilj. 145.

41 *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb, 1925, str. 225.

42 *N. dj.*, str. 225, bilj. 54.

43 *Viz. izvori I*, str. 121.

nam je izvora poznato da negdje tih godina treba staviti i prodor Avara do Salone. Isto tako ostaje činjenica da se Salona više ne vraća pod bizantsku vlast!

U svakom slučaju ne usudujem se na osnovi Simokatina teksta stvarati nikakve zaključke, nego na njega upozoravam filologe, jer je sad na njima red da riješe da li je moguće careve Bojke poistovjetiti sa Simokatinim Vonkima. Tek tada će povjesničari moći upotrijebiti ovaj dragocjeni podatak iz godine 597.

Položaj Vele ili Stare Srbije opisuje posredno i anonimni autor 30. poglavlja kad govori o granicama županijske Hrvatske. Ona naime „prema Cetini i Livnu graniči sa Srbijom”.⁴⁴ A i arhontija Zahumljana, prema istom piscu, „planinskom stranom graniči s Hrvatima, a sprijeda sa Srbijom”.⁴⁵ Dakako, u oba slučaja anonim misli na pogansku Velu ili Staru Srbiju. Napokon, „zemlja Srbija”, također prema anonimu, leži „ispred svih ostalih zemalja”, a graniči sa sjevera s Hrvatskom, a s juga s Bugarskom.⁴⁶

d. Napokon još od F. Račkoga, od 1880,⁴⁷ zbušnjivao je povjesničare carev podatak iz 13. poglavlja *De administrando imperio* „kada Konstantin veli, da bieli Hrvati stanuju 'preko Turcije, a blizu Francije’”.⁴⁸

Kad car kasnije u istom poglavlju piše o ugarskim susjedima, onda njegove podatke shvaća Rački ovako: „Po tih navodih bijahu Mađarom susjedi Franci ili Niemci, Pečenezi, Bugari i Hrvati, i to Franci na zapadu, Pečenezi na sjeveru, Bugari na iztoku, Hrvati „ἡ πῶς τὰ ζῆ’.”

Ovaj posljednji podatak o hrvatsko-mađarskoj granici „prema gorama” bio je nebrojeno puta predmet raspravljanja već i zato što zaista nije svejedno gdje se stavlja ta granica, naprimjer, u doba političkih borbi s Mađarima u drugoj polovici 19. stoljeća. Sam Rački nalazi neobično rješenje predlažući: „Ove se gore steru dà kako znatnim prostorom, tvoreći razvođe među baltičkim i njemačkim s jedne, a crnim s druge strane.”⁴⁹ Na kraju dolazi do uvjerenja da se zemlja u kojoj su stanovali Bijeli Hrvati „imala razumievati strogo češka zemlja, a u širjem znamenovanju i susjedne joj pokrajine”!⁵⁰

Bilo bi izgubljeno vrijeme kad bismo pobijali to mišljenje F. Račkoga. Zato pošto smo utvrdili položaj Vele ili Stare Hrvatske, pogranične gore na koje car misli mogu i opet biti samo Petrova gora koja je stoljećima bila stvarna granica između Hrvatske i Slavonije.

Tako je i ovaj posljednji Konstantinov podatak poslužio za učvršćenja položaja poganske ili Stare Hrvatske u 10. stoljeću. Dakako da je Stara Hrvatska smetala Mađarima kad su u početku 10. stoljeća počeli uslužno juriti kao plaćenici u Italiju, i zato su je, kako

44 Viz. izvori II, str. 35.

45 N. dj., str. 34.

46 N. dj., str. 36.

47 Vidi bilj. 1.

48 N. dj., str. 143.

49 N. dj., str. 145-146. Rački naime stavlja Bijelu Hrvatsku oko porječja gornjega Dnjepra i Dnjestra.

50 N. d., str. 151.

smo vidjeli, pljačkali. Ali Stara Hrvatska ostaje i za Mađare neosvojiva zemlja. Magister P., notar kralja Bele III, tvrdi da su ugarski vojskovođe, vraćajući se iz Italije, prešli Kupu i Savu i zauzeli tri utvrde - Zabrag, Požegu i Vukovo, pa je i taj izvještaj novi dokaz da u Hrvatskoj, ako su je i napali, nisu mogli ništa postići.

Prema tome, Stara Hrvatska ostaje neosvojiva tvrđava za sve susjede najmanje do sredine 10. stoljeća. Ne samo to! Iz careva pisanja o hrvatskim vladarima poznato nam je da negdje u to vrijeme prelazi u napad na sirotinjsku županijsku Hrvatsku te njezin ban počinje odlučivati tko će sjesti u županijskoj Hrvatskoj na prijestolje! To drugim riječima znači da se svježa gorštačka snaga spustila do plodnog nizozemlja uz more i prisvojila sebi pravo da u istrošenoj županijskoj Hrvatskoj stoljeće i pol rješava najosovnije probleme političkog razvitka. Najveću je pobjedu izvojevala nad županijskom Hrvatskom tada kad je Zvonimir kao bivši ban sjeo na prijestolje Trpimirovića te kad je na njegovoj glavi zasjala najzad zlatna ukrašena kruna!

e. Ostao nam je napokon još anonimov podatak o Bijelim Hrvatima koji on preuzima - to treba posebno isticati! - od samoga cara! Međutim upravo način na koji bilježi tu vijest pokazuje da cara uopće nije dobro shvatio! On zna da su dalmatinski Hrvati došli iz zemlje koja se nalazi „s onu stranu Bavarske“, ali ne zna kako se ta zemlja zove (jer sami je Hrvati nikako nisu imenovali) i zato uzima iz careva teksta podatak o Velikoj Hrvatskoj ili o Belochrobatima te njih preseljuje u Karantaniju!⁵¹ Mora ostati i dalje dosljedan, pa te tobožnje Bijele Hrvate u Karantaniji stavlja u susjedstvo Franačke (prema carevim podacima o poganskoj Hrvatskoj), zatim tvrdi da su ti Belochrobatoi podložni caru Otonu I, a na kraju je najveća glupost koju je prepisujući iz cara učinio - tvrdi da su nekršteni! A ipak žive s Turcima u ljubavi i u srodstvu, što, dakako, isključuje ranije podatke, jer su poganski Hrvati, kako piše car, na udaru i Franaka i Madara.

Prema tome, ne snalazeći se uopće, anonim beznadno miješa careve podatke o poganskoj Hrvatskoj sa svojim domišljanjima i tako stvara zaista neobičnu krpariju!

Tako i zato je anonimov pokušaj opisivanja domovine dalmatinskih Hrvata propao i treba ga kao potpuno neupotrebiva odbaciti!

Stoga na kraju u čitavoj problematici oko najstarije jezgre Hrvata u Dinaridima, u kasnijoj avarskoj banskoj političkoj organizaciji, valjalo bi naći vrijeme kad su se pojedine grupe Hrvata raselile po Srednjoj Evropi. Možda nije neopravdano pomišljati na razdoblje druge polovice 6. stoljeća, kad je, čini se, veća grupa Hrvata i Srba - možda pred Avarima, napustila svoja stara balkanska sjedišta. Sorabi tada zajedno s Hrvatima i Glamočanima i Dalemincima prodiru do Turingije, a možda i jedna manja grupa Hrvata ostaje u Alpama (u kasnijoj Koruškoj i Štajerskoj), dok druga odlazi u daleku Sasku. Ali nije isključeno da su sve te iseljeničke grupe prodirale prema Srednjoj Evropi zajedno s Avarima, a ne pred njima!

Ovi su moji rezultati „krunski svjedoci“ Kunstmannove teorije o migracijama jug-sjever! Zato su Dinari, a ne Kavkaz, bili, kako bi to rekao M. Šufflay, „vagina

⁵¹ Viz. Izvori II, str. 30.

gentium" koja je slala u Evropu uvijek svježe gorštačko ljudstvo da hladnim nizinskim evropskim krajevima pokloni novu, svježju i snažnu južnu gorštačku krv.

ZUSAMMENFASSUNG

HEIDNISCHES, ALTES ODER GROSSES KROATIEN VON KONSTANTIN PORPHYROGENNETOS

Nachdem die Autorin nur die neueste Literatur über die sogenannten Weissen Kroaten erwähnt hat, genauer gesagt, die Meinung von H. Kunstmann, die sie aber nicht insgesamt übernimmt, geht sie über zur Analyse der Quellen. Die Autorin ist der Meinung, dass jene die diese Problematik bisher behandelten, irrten, weil sie nicht in Betracht gezogen hätten, dass im DAI (De administrando imperio) zwei verschiedene Redaktionen gibt, die über die s.g. Weissen Kroaten berichten, die man getrennt auslegen muss. Eine davon stammt von Kaiser und ist ursprünglich. Durch die Analyse kann nachgeprüft werden, inwieweit der Anonymus den Kaiser verstanden hat. Infolgedessen ist das massgebend und entscheidend in der Frage über die Heidnischen Kroaten, was der Kaiser in 31. Kap. schreibt: Jenseits der Türkei (Ungarn), nahe den Franken und in unmittelbarer Nähe heidnischer Serben. Später fügt der Kaiser hinzu, dass dieses heidnische Kroatien durch Franken, Ungarn (Türken) und durch Petschenegen geplündert wird. Weiter sagt er, dass jene heidnischen Kroaten 30 Tage vom Meer entfernt leben.

Weil die Frankenannalen die Serben (heute Serben an der Una) als Volk kennen, dem sich Ljudevit Posavski als Herrscher aufgedrängt hat, fällt es der Autorin am Ende nicht schwer festzustellen, wo sich dieses heidnische Kroatien befunden hat. Das kann nur das heidnisch - avarische Banus-Land sein (Lika, Gacka und Krbava), also heidnisches Kroatien, wo auch die Kärntenkroaten, nach den Worten des Kaisers, ihren Ursprung haben. Und das ist richtig. Als jedoch die Kärntenkroaten im Jahre 820 mit Hilfe der Franken in ihre alte Heimat zurückkehren wollten waren die Unterschiede zwischen ihnen und den alten Kroaten im heidnischen Kroatien so gross, dass die Rückkehr nicht mehr möglich war. Die Kärntenkroaten hatten einst ihre Heimat als Heiden verlassen und kehrten jetzt mit Frankenschwert und Kruzifix zurück, von denen die heidnischen Kroaten (sie bleiben Heiden bis mindestens 960.) nichts wissen wollten. So konnten die Franken den Kärntenkroaten nur insoweit helfen, dass sie ihnen die Rückkehr in das Land von Borna (Komitatenland) ermöglichten, wo sie auch geblieben sind.

(übrs. J. TOMLJENVIĆ)